«QUTADG'U BILIG» DOSTONIDA SHE'RIY SAN'ATLARNING BADIIY-ESTETIK VAZIFASI

Matyaqubova Zilola Xalilullayevna
Toshkent shahar 250 maktab o'zbek tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostonida she'riy san'atlarning badiiy-estetik vazifasi, ma'rifiy-didaktik mazmunni ifodalashdagi ishtiroki va asarning poetik yaxlitligini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy san'atlar matnni bezovchi ikkilamchi unsurlar sifatida emas, balki ma'noni chuqurlashtiruvchi, axloqiy tushunchalarni obrazli shaklda yetkazuvchi hamda o'quvchi idrokini faollashtiruvchi poetik vositalar sifatida talqin etiladi. Asarning ramziy obrazlari, dialogik qurilishi, qarama-qarshi tushunchalar, tashbeh va istiora kabi tasviriy vositalar, hikmatli ifoda va takrorning ehtimoliy funksiyalari ko'rib chiqiladi. Metodologik jihatdan tarixiy-adabiy, matniy-tahliliy, poetik-funksional va qiyosiy yondashuvlardan foydalaniladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, dostonda badiiy vosita va ma'rifiy g'oya o'zaro uzviy bog'langan: poetik shakl axloqiy-falsafiy fikrni esda qolarli qiladi, ramziy obrazlar mavhum tushunchalarni jonlantiradi, dialog esa fikrni muhokama va dalillash jarayoniga aylantiradi. Maqolada aniq baytlarni nashrlar bo'yicha tekshirish zarurligi ham ta'kidlanib, keyingi tadqiqotlar uchun matniy dalillarni tizimli qayd etish tamoyili taklif qilinadi.

Kalit so'zlar. Yusuf Xos Hojib, «Qutadg'u bilig», poetika, she'riy san'atlar, badiiy-estetik vazifa, tashbeh, istiora, tazod, ramziy obraz, didaktik adabiyot, hikmatli ifoda, turkiy adabiyot.

Kirish

XI asr turkiy yozma adabiyotining yirik yodgorligi bo'lgan Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostoni mazmun va shaklning o'zaro aloqasi jihatidan alohida e'tiborga loyiq. Asar davlat boshqaruvi, axloq, bilim, aql, adolat va inson kamoloti haqidagi qarashlarni ifodalashi bilan birga, bu fikrlarni ramziy obrazlar, suhbatlar, hikmatli bayon va she'riy shakl orqali yetkazadi. Shu sababli dostonni faqat undagi pand-nasihatlar mazmuni doirasida o'rganish uning badiiy tabiatini to'liq ochmaydi. Ma'rifiy g'oyalarning o'quvchiga qanday poetik mexanizmlar orqali yetkazilishi ham mustaqil tahlilni talab etadi.

Adabiy asarda she'riy san'atlar ko'pincha badiiy bezak sifatida talqin qilinadi. Biroq didaktik-falsafiy dostonlarda ularning vazifasi bundan kengroq: badiiy vosita tushunchani aniqlashtiradi, qarama-qarshi ma'nolarni yuzaga chiqaradi, murakkab fikrni esda qolarli shaklga soladi va o'quvchini xulosa chiqarishga undaydi. «Qutadg'u bilig»da ramziy timsollar, suhbatlarning mantiqiy tuzilishi va obrazli ifoda ma'rifiy mazmunning shakllanishiga xizmat qiladi. Shuning uchun poetik san'atlarning vazifasini asarning axloqiy-falsafiy yo'nalishi bilan bog'liq holda o'rganish zarur.

Maqolaning maqsadi — «Qutadg'u bilig» dostonida she'riy san'atlarning badiiy-estetik vazifasini aniqlash, ularning didaktik mazmunni ochish, obrazlar tizimini mustahkamlash va o'quvchi idrokiga ta'sir ko'rsatishdagi o'rnini tahlil qilish. Ushbu maqsad doirasida quyidagi vazifalar belgilandi: dostonning poetik xususiyatlarini tarixiy-adabiy kontekstda ko'rib chiqish; ramziy obraz va dialogning badiiy vazifasini aniqlash; tashbeh, istiora, tazod, takror va hikmatli ifoda kabi vositalarning funksional imkoniyatlarini izohlash; badiiy shakl bilan ma'rifiy mazmun o'rtasidagi aloqani yoritish; matnshunoslik asosida aniq misollar bilan ishlashning ahamiyatini belgilash.

Tadqiqot obyekti — Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostoni. Tadqiqot predmeti — dostonda she'riy san'atlar va poetik qurilishning badiiy-estetik hamda ma'rifiy-didaktik vazifalari.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Maqolaning asosiy yondashuvi badiiy vositalarni alohida sanab o‘tish bilan cheklanmay, ularning matndagi ma’no hosil qilish mexanizmini izohlashdan iborat.

Mavzuning o‘rganilganlik darajasi

«Qutadg‘u bilig»ning matni, tili, poetik xususiyatlari va g‘oyaviy yo‘nalishi ko‘plab tadqiqotlarda yoritilgan. Reşid Rahmeti Arat tayyorlagan tanqidiy matn va tarjima asarni ilmiy o‘rganish uchun asosiy manbalardan hisoblanadi. Aratning nashrlari qo‘lyozma an’analarini qiyoslash va doston matnini izchil o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi (Arat, 1947; Arat, 1959). Robert Dankoffning inglizcha tarjimasi va tadqiqoti esa asarni turkiy-islomiy siyosiy-axloqiy tafakkur doirasida xalqaro ilmiy muomalada yoritadi (Dankoff, 1983).

Dostonning adabiy-estetik jihatlari turkiy adabiyot tarixi, tilshunoslik va matnshunoslik doirasida ham o‘rganilgan. «Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü»dagi ma’lumotlar asarning nashr tarixi va u yuzasidan olib borilgan tadqiqotlarning kengligini ko‘rsatadi. O‘zbek adabiyotshunosligida «Qutadg‘u bilig» poetikasi, folklor bilan munosabati va badiiy tarjima xususiyatlariga oid ishlar mavjud. Masalan, B. To‘xliyevning «O‘lmas obidalar» to‘plamidagi «Qutadg‘u bilig» poetikasiga oid tadqiqoti dostonning badiiy qurilishini o‘rganishda muhim manbalardan biridir (To‘xliyev, 1989). Jasurbek Ibragimovning tashbeh va metaforalarning turli tarjimalarda berilishiga bag‘ishlangan maqolasi esa tasviriy vositalarning tarjimada saqlanishi va ma’no siljishlarini ko‘rib chiqadi (Ibragimov, 2021).

Mazkur ishlar dostonning poetik xususiyatlarini o‘rganish uchun nazariy va bibliografik zamin yaratadi. Shu bilan birga, she’riy san’atlarni faqat terminlar ro‘yxati sifatida emas, balki ma’rifiy fikrning qanday shakllanishi va o‘quvchiga yetkazilishi bilan bog‘liq funksional hodisa sifatida tahlil qilish muhim. Ushbu maqolada aynan shu nuqtaga e’tibor qaratiladi: poetik vositalarning vazifasi ularning nomi bilan emas, balki matn ichida bajarayotgan semantik va estetik ishi bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tarixiy-adabiy yondashuv, matniy tahlil, poetik-funksional tahlil va qiyosiy talqin usullaridan foydalanildi. Tarixiy-adabiy yondashuv dostonning XI asr turkiy-islomiy madaniy muhitida yaratilganini hisobga olishga imkon beradi. Matniy tahlil badiiy vositalarning kontekst ichidagi ma’nosini aniqlashga xizmat qiladi. Poetik-funksional tahlil esa tashbeh, istiora, tazod, takror, ramz va dialogning qanday estetik vazifa bajarayotganini ko‘rsatishga yo‘naltiriladi. Qiyosiy talqin turli tarjimalarda tasviriy vositalar qanday saqlanishi yoki o‘zgarishini tushunish uchun nazariy asos beradi.

Tahlilda muhim metodologik qoida saqlandi: asarning aniq bayti, tartib raqami yoki sahifasi faqat tekshirilgan ilmiy nashr asosida keltirilishi kerak. Qo‘lyozma va nashrlar o‘rtasida matniy farqlar bo‘lishi mumkinligi sababli, tekshirilmagan baytlarni so‘zma-so‘z iqtibos sifatida berish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Shu bois ushbu loyihada she’riy san’atlarning funksional tahliliga urg‘u berildi; jurnalga topshirishdan oldin misollar muallif foydalanadigan nashr bilan tekshirilishi lozim.

Asosiy qism

1. «Qutadg‘u bilig» poetikasida badiiy vositaning vazifasi

She’riy san’atlarning badiiy-estetik vazifasini aniqlash uchun, avvalo, dostonning janriy tabiatini hisobga olish lozim. «Qutadg‘u bilig» didaktik-falsafiy doston bo‘lgani sababli, undagi badiiy ifoda axloqiy va ijtimoiy mazmundan ajralgan holda rivojlanmaydi. Badiiy vosita fikrni shunchaki bezamaydi, balki uni talqin qilish usulini belgilaydi. Obrazli ifoda abstrakt tushunchani sezilarli va tasavvur qilinadigan holatga keltiradi; qarama-qarshiliklar qadriyatlar o‘rtasidagi farqni ochadi; hikmatli jumlalar esa fikrni ixcham shaklda mustahkamlaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Didaktik adabiyotda ma'rifiy fikrning esda qolishi alohida ahamiyatga ega. Nasihat yoki axloqiy qoida badiiy jihatdan aniq ifodalansa, u o'quvchi xotirasida uzoqroq saqlanishi va keyingi vaziyatlarda qayta esga tushishi mumkin. «Qutadg'u bilig»ning poetik qurilishi ham ma'rifiy mazmunni suhbat, timsol va hikmatli bayon orqali tashkil etadi. Bu jihatdan badiiylik ta'limiy maqsadga qarshi emas; aksincha, g'oyaning tushunarli va ta'sirchan bo'lishiga xizmat qiladi.

Biroq har bir poetik vositani avtomatik ravishda ma'rifiy vazifaga bog'lash ham to'g'ri emas. Badiiy san'atning vazifasi uning qo'llanish konteksti bilan belgilanadi. Masalan, qarama-qarshi tushunchalar ba'zan fikrni keskinlashtiradi, ba'zan esa qahramonlar pozitsiyasini farqlaydi. Ramzlar esa faqat bitta ma'noni anglatmasdan, bir nechta ma'no qatlamini birlashtirishi mumkin. Shuning uchun san'atlarni aniqlashda ularning nomini aytish bilan cheklanmay, matndagi vazifasini izohlash talab etiladi.

2. Ramziy obrazlar va mavhum tushunchalarning badiiylashuvi

Dostonning markaziy obrazlari — Kuntug'di, Oyto'ldi, O'gdulmish va O'zg'urmish — poetik tizimning asosiy tayanchlaridan biridir. Ular adolat, davlat-saodat, aql-idrok va qanoat kabi tushunchalar bilan bog'langan. Mazkur timsollar mavhum falsafiy kategoriyalarni insoniy munosabat va suhbatlar doirasiga olib kiradi. Natijada o'quvchi adolat yoki aql haqidagi umumiy fikrni emas, balki ushbu fazilatlarning o'zaro munosabatda qanday ishlashini kuzatadi.

Ramziy obrazning estetik vazifasi ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u mavhum tushunchani jonlantirib, uni badiiy voqelikning ishtirokchisiga aylantiradi. Ikkinchidan, obrazning boshqa timsollar bilan munosabati ma'noni kengaytiradi. Adolatning aql bilan, davlatning saodat bilan, qanoatning dunyoviy intilishlar bilan aloqasi dostonning fikriy tizimini harakatga keltiradi. Shu tariqa ramz faqat bitta tushunchaning belgisi bo'lib qolmay, tushunchalar o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadigan vositaga aylanadi.

Kuntug'di bilan bog'liq adolat g'oyasi, masalan, faqat hukm chiqarish masalasida emas, balki ijtimoiy tartib va axloqiy mezonlarning barqarorligi bilan bog'liq holda anglanadi. O'gdulmish timsolida aql va idrokning amaliy qarorlar bilan munosabati ko'rinadi. O'zg'urmish qanoat va ruhiy me'yor masalalarini ko'tarib, insonning tashqi muvaffaqiyatga munosabatini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Bu obrazlar bir-birini to'ldirgani sababli, dostonning axloqiy qarashlari yakka pandlar majmuasi emas, yaxlit badiiy-falsafiy tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Ramziylikning yana bir vazifasi — matnning ko'p qatlamli talqiniga imkon yaratishidir. Obrazlar bir vaqtning o'zida aniq personajlar, axloqiy sifatlar va ijtimoiy qarashlar timsoli bo'lib xizmat qiladi. Bunday ko'p ma'nolilik asarning tarixiy davrdan tashqariga chiqib o'qilishiga sharoit yaratadi, biroq zamonaviy talqin tarixiy mazmunni e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak. Ramziy obrazlarning ma'nosi matnning o'zidagi suhbatlar, voqealar va qadriyatlar tizimi orqali aniqlanishi lozim.

3. Tashbeh va istioraning tasviriy imkoniyatlari

Tashbeh va istiora mumtoz poetikada tasviriylikni kuchaytiruvchi muhim vositalardir. Tashbeh bir hodisa yoki tushunchani boshqa bir hodisa bilan qiyoslab, uning muayyan belgisini ravshanlashtiradi. Istiora esa o'xshashlik asosida bir tushunchani boshqa tushuncha orqali ifodalab, mazmunni ixcham va obrazli shaklga keltiradi. «Qutadg'u bilig» singari didaktik dostonda bunday vositalar axloqiy va ijtimoiy mazmunni sezilarli qilish, murakkab fikrni idrok etishni yengillashtirish imkonini beradi.

Tashbehning funksional ahamiyati qiyosning nimaga qaratilganiga bog'liq. Agar inson xulqi, bilim yoki davlat boshqaruvi tabiatdagi biror hodisa bilan qiyoslansa, bu o'xshatish shunchaki bezak bo'lib qolmay, muayyan sifatni ta'kidlaydi. Qiyos orqali abstrakt fikr aniq tasavvurga aylanadi. Bunday vosita o'quvchiga muallifning bahosini anglashga yordam berishi mumkin. Shu bilan birga, tashbehning

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mazmuni matn kontekstida tekshirilishi, zamonaviy o‘quvchi uchun intuitiv ko‘ringan ma’no tarixiy matnda boshqacha bo‘lishi mumkinligi hisobga olinishi kerak.

Istiora obrazlilikni yanada zichlashtiradi. U bir tushunchani boshqa tushuncha orqali nomlash yoki tasvirlash bilan ma’no qatlamlarini birlashtiradi. Didaktik matnda istiora axloqiy fikrni ko‘rgazmali shaklga keltirishi, masalan, bilimni nur, jaholatni zulmat kabi semantik qarama-qarshiliklar orqali tasavvur qilishga imkon berishi mumkin. Biroq muayyan istiorani dostonning o‘zidan dalil bilan ko‘rsatish uchun tanlangan nashrdagi baytni tekshirish zarur. Ilmiy maqolada keng tarqalgan obrazli modelni asarga tekshirilmagan holda nisbat berish mumkin emas.

Tashbeh va istioraning badiiy vazifasi, demak, uch asosiy jihatda ko‘rinadi: fikrni konkretlashtirish, o‘quvchining tasavvurini faollashtirish va ma’rifiy mazmunning esda qolishini kuchaytirish. Ular matnning estetik jozibasini oshirishi bilan birga, muallifning axloqiy-falsafiy qarashlarini ham ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli bunday vositalar tahlilida shakl va mazmunning birligi asosiy mezon bo‘lishi kerak.

4. Tazod va qarama-qarshi tushunchalar poetikasi

Tazod — ma’no jihatidan qarama-qarshi tushunchalarni yonma-yon qo‘yish orqali fikrni keskinlashtiradigan badiiy san’at. Didaktik asarda bu vosita ezgulik va yovuzlik, bilim va nodonlik, adolat va zulm, me’yor va haddan oshish kabi axloqiy kategoriyalar o‘rtasidagi farqni ochishga yordam beradi. Qarama-qarshi tushunchalarning bir matnda uchrashi o‘quvchidan tanlov va baholashni talab qiladi; shu jihatdan tazod nafaqat estetik, balki mantiqiy-didaktik vazifa ham bajaradi.

«Qutadg‘u bilig»ning g‘oyaviy tizimida turli fazilatlar bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilish bilangina emas, balki o‘zaro bog‘liqlikda ham talqin qilinadi. Aqlning qadri nodonlikka qarshi qo‘yilganda ravshanlashadi; adolatning zarurati esa zulm yoki tartibsizlik oqibatlari bilan qiyoslanganda kuchliroq seziladi. Bunday qarama-qarshiliklar fikrni soddalashtirib yubormasligi lozim: asarda ayrim tushunchalar o‘zaro ziddiyatli bo‘lishi bilan birga, bir-birini to‘ldirishi ham mumkin. Shu sababli tazod tahlilida faqat lug‘aviy antonimlarni emas, g‘oyaviy qarama-qarshilikni ham hisobga olish kerak.

Tazodning estetik samarasi ko‘pincha kompozitsion qurilish bilan kuchayadi. Bir fikrning keyingi fikr bilan taqqoslanishi, savol-javob shaklida muhokama qilinishi yoki qahramonlar o‘rtasidagi nuqtayi nazar farqi qarama-qarshilikni badiiy harakatga aylantiradi. Natijada o‘quvchi axloqiy hukmni tayyor shaklda qabul qilishdan ko‘ra, uning asoslarini kuzatadi. Bu holat dostonning didaktik xususiyatini faollashtiradi.

5. Takror, parallelizm va hikmatli ifoda

Takror va parallel qurilishlar badiiy matnda muayyan fikrni ta’kidlash, nutqning ritmik tartibini saqlash va mazmuniy urg‘u yaratish uchun xizmat qiladi. Didaktik she’riyatda takror o‘quvchining e’tiborini asosiy tushunchaga qayta-qayta yo‘naltirishi mumkin. Parallelizm esa bir-biriga yaqin yoki qarama-qarshi fikrlarni o‘xshash sintaktik shaklda berib, ularning o‘zaro munosabatini sezilarli qiladi. Bu vositalar fikrning mantiqiy tuzilishini ko‘rsatish bilan birga, she’riy bayonning esda qolarli bo‘lishiga yordam beradi.

Hikmatli ifoda dostonning didaktik tabiatiga xos muhim xususiyatdir. Qisqa, umumlashtiruvchi va xulosa chiqarishga undovchi jumla murakkab tajriba yoki axloqiy qoida mazmunini ixchamlashtiradi. Hikmatli bayonning ta’siri faqat qisqaligida emas, balki unda umumiy fikrning obrazli yoki qarama-qarshi qurilish orqali ifodalanishidadir. Bunday ifoda o‘quvchini muayyan vaziyatdan umumiy qoida chiqarishga undaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Shu bilan birga, hikmatli ifodani maqol yoki xalq og‘zaki ijodidan olingan tayyor birlik bilan aynanlashtirishdan saqlanish kerak. Dostonning ayrim iboralari folklor an’analari bilan aloqador bo‘lishi mumkin, ammo bunday munosabatni asoslash uchun parallel matnlar va ishonchli tadqiqotlarga tayanish zarur. Matnshunoslik va folklorshunoslik dalillari yetarli bo‘lmasa, o‘xshashlikni qat’iy manba munosabati sifatida emas, balki qiyosiy kuzatuv sifatida ko‘rsatish ma’qul.

Takror, parallelizm va hikmatli ifoda birgalikda poetik xotira mexanizmini yuzaga keltiradi. Ular ma’rifiy fikrni tinglash, yodda saqlash va qayta bayon qilish uchun qulay shaklga soladi. Shu jihatdan badiiy san’atlar dostonning faqat yozma matn sifatidagi estetik xususiyatini emas, balki didaktik nutq sifatida tarqalish imkoniyatini ham kuchaytirishi mumkin.

6. Dialog va poetik fikrlash

«Qutadg‘u bilig»ning badiiy qurilishida dialog alohida o‘rin tutadi. Qahramonlar o‘rtasidagi suhbatlar orqali turli axloqiy va ijtimoiy masalalar muhokama qilinadi, fikrlar izohlanadi va qarorlarning asoslari ochiladi. Dialogning vazifasi faqat voqeani rivojlantirish emas; u bilim hosil qilish, fikrni sinash va ma’noni aniqlashtirish usuli sifatida ham namoyon bo‘ladi. Savol va javobning almashinuvi o‘quvchini fikrlash jarayoniga jalb etadi.

Dialogik shakl badiiy vositalarning ishlashiga ham sharoit yaratadi. Bir obrazning fikri ikkinchi obrazning savoli yoki e’tirozi orqali aniqlashtiriladi; ma’no qahramonlarning o‘zaro munosabatida yuzaga keladi. Shu sababli ramz, tazod yoki hikmatli ifodani dialogdan ajratib o‘rganish uning vazifasini toraytirishi mumkin. Poetik tahlil obrazning kimga murojaat qilayotganini, fikr qaysi vaziyatda aytilganini va suhbatning keyingi rivojiga qanday ta’sir ko‘rsatishini ham hisobga olishi lozim.

Dialogning didaktik kuchi o‘quvchini tayyor xulosaga emas, balki xulosaga olib boruvchi mulohazaga jalb etishidadir. Qahramonlar o‘rtasidagi fikr almashinuvi axloqiy masalalarning ko‘p qirrali ekanini ko‘rsatadi. Bu holat dostonni bugungi ta’lim jarayonida muammoli savollar, bahs va matn tahlili uchun foydali manbaga aylantiradi. Bunda asar mazmunini soddalashtirish emas, uning tarixiy va poetik murakkabligini o‘quvchiga ochib berish maqsad qilinishi kerak.

7. She’riy san’atlar va ma’rifiy mazmunning uyg‘unligi

Dostonning asosiy badiiy xususiyati — she’riy vositalarning ma’rifiy mazmundan ajralmasligidir. Ramziy obrazlar axloqiy tushunchalarni jonlantiradi; tashbeh va istiora ularni tasavvur qilishni yengillashtiradi; tazod qadriyatlar o‘rtasidagi farqni ochadi; takror va parallelizm fikrni mustahkamlaydi; dialog esa ma’rifiy g‘oyani muhokama jarayonida rivojlantiradi. Ushbu vositalar alohida-alohida emas, o‘zaro aloqada ishlaganda dostonning poetik tizimi yuzaga keladi.

Badiiy-estetik vazifa bilan didaktik vazifa o‘rtasidagi munosabatni bir tomonlama tushunmaslik kerak. She’riy san’atlar faqat nasihatni bezash uchun qo‘llanmaydi; ular g‘oyaning mazmunini aniqlashtirishi, kengaytirishi yoki uning ichki ziddiyatlarini ko‘rsatishi mumkin. Shu bilan birga, didaktik maqsad ham badiiy shaklni cheklab qo‘ymaydi. Aksincha, axloqiy fikrning murakkabligi ramz va dialog orqali yanada chuqurroq ifodalanishi mumkin. Demak, dostonning estetik ta’siri va ma’rifiy ahamiyati bir-birini to‘ldiradi.

Bu xulosani aniq matniy tahlil bilan mustahkamlash uchun har bir she’riy san’atga tegishli baytlar tanlanishi, ularning nashr va sahifa yoki bayt raqami qayd etilishi, so‘ng san’atning kontekst ichidagi vazifasi izohlanishi lozim. Masalan, tashbeh tahlilida qiyos obyekti va qiyos asosini; istiora tahlilida ko‘chma ma’no va uning g‘oyaviy ta’sirini; tazod tahlilida qarama-qarshi tushunchalar o‘rtasidagi munosabatni; dialog tahlilida esa nutq vaziyati va fikrlar almashinuvini aniqlash mumkin. Bunday yondashuv maqolani umumiy mulohazadan dalillarga tayangan ilmiy tadqiqot darajasiga olib chiqadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijasida bir necha asosiy xulosa yuzaga chiqdi. Birinchidan, «Qutadg'u bilig»dagi she'riy san'atlarni badiiy bezaklar majmuasi sifatida emas, balki ma'no hosil qiluvchi poetik vositalar tizimi sifatida o'rganish maqsadga muvofiq. Ikkinchidan, ramziy obrazlar mavhum axloqiy-falsafiy tushunchalarni jonlantirib, ularning o'zaro munosabatini ochadi. Uchinchidan, tashbeh va istiora fikrni konkretlashtirish, tazod qarama-qarshi qadriyatlarni farqlash, takror va parallelizm asosiy g'oyani ta'kidlash, hikmatli ifoda esa mazmunni ixcham va esda qolarli shaklda yetkazish imkonini beradi.

To'rtinchidan, dialog dostonning poetik va didaktik qurilishini birlashtiruvchi muhim mexanizmdir. Suhbatlar orqali fikrlar tekshiriladi, tushunchalar aniqlashtiriladi va o'quvchi mulohaza yuritishga undaladi. Beshinchidan, she'riy san'atlarning vazifasi faqat ularning nazariy ta'rifiga ko'ra emas, balki matndagi aniq kontekst va badiiy natijaga ko'ra belgilanadi. Shu sababli keyingi tadqiqotlarda tanlangan baytlar asosida san'at turi, kontekst, ma'no va didaktik vazifani bir jadval yoki tahliliy modelda ko'rsatish samarali bo'ladi.

Muhokama jihatidan, ushbu maqola doston poetikasini ma'rifiy mazmun bilan uzviy bog'lab ko'rishga intiladi. Biroq maqolaning to'liq ilmiy nashrga tayyor bo'lishi uchun aniq baytlar va ularning nashrga oid ko'rsatkichlari bilan mustahkamlash zarur. Ayniqsa, mumtoz matnda san'atlarni aniqlashda tarixiy til xususiyatlari va tarjimalardagi farqlar hisobga olinishi lozim. Tarjimada bir tilning obrazli ifodasi boshqa tilda aynan saqlanmasligi mumkin; shuning uchun imkon qadar asl matn yoki ishonchli ilmiy nashrga murojaat qilish kerak.

Xulosa

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» dostoni poetik vositalar va ma'rifiy mazmun o'zaro uyg'unlashgan yirik didaktik-falsafiy asardir. Undagi she'riy san'atlar matnni bezash bilan cheklanmay, axloqiy va ijtimoiy g'oyalarni anglash, ularni esda saqlash va mushohada qilishga yordam beradi. Ramziy obrazlar adolat, aql, saodat va qanoat kabi mavhum tushunchalarni badiiy timsollarga aylantiradi; tashbeh va istiora tasviriylikni kuchaytiradi; tazod qadriyatlar o'rtasidagi farqni ochadi; takror, parallelizm va hikmatli ifoda esa fikrning ta'sirchanligini oshiradi.

Dialogik qurilish dostonning muhim poetik xususiyati bo'lib, ma'rifiy fikrni tayyor hukm shaklida emas, balki savol-javob va mulohaza jarayonida ochishga imkon beradi. Shu sababli asarning badiiy-estetik ta'siri uning didaktik vazifasidan ajralmaydi. Mazmun va shakl birligi dostonning ko'p qatlamli talqinini ta'minlaydi hamda uning turkiy adabiyot tarixidagi o'rnini belgilovchi omillardan biri hisoblanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda har bir she'riy san'at turi bo'yicha aniq baytlar tanlab, ularni ishonchli nashrlar bilan tekshirish, matn variantlarini solishtirish va badiiy vositaning kontekstual vazifasini izohlash zarur. Bunday matniy asos maqolaning ilmiy dalilliligini oshiradi va «Qutadg'u bilig» poetikasini ma'rifiy mazmun bilan bog'liq holda chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arat, R. R. (haz.). Kutadgu Bilig I: Metin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1947.
2. Arat, R. R. (çev.). Kutadgu Bilig II: Çeviri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
3. Arat, R. R. (haz.). Kutadgu Bilig III: İndeks. Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1979.
4. Dankoff, R. Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1983.
5. Dilaçar, A. Kutadgu Bilig İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. Ibragimov, J. T. "A Bit Look at Similes and Metaphors in 'Kutadgu Bilig' (in Turkish, English and Russian Translations)." Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 2(5), 2021. DOI: 10.51699/cajlpc.v2i5.126.
7. To'xliyev, B. "Qutadg'u bilig" poetikasi masalalari. // Ishoqov, M., Raxmonov, N., Sodiqov, Q., To'xliyev, B. O'lmas obidalar. Toshkent: Fan, 1989.
8. "Kutadgu Bilig." Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü. Ahmet Yesevi Üniversitesi. Elektron ilmiy ma'lumotnoma.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.